

Vogelstudie en vogelbescherming in Letland

G.H.J. de Kroon

De Baltische Staten zijn in 1991 regelmatig in het nieuws geweest. Over de bestudering en de bescherming van de vogels in die landen weten wij nog weinig. Niet zó verwonderlijk, omdat de Baltische Staten tot voor kort deel uitmaakten van de Sovjet-Unie (1943-1991). Na jaren van corresponderen en het uitwisselen van literatuur met een ornitholoog van de Werkplaats voor Ornithologie in Letland, is het mogelijk geweest door tussenkomst van het Biologisch Instituut te Salaspils, een reis te maken naar en door Letland, om aldaar in contact te komen met verscheidene ornithologen en hun werkterrein. Hierdoor is het tevens mogelijk geworden een indruk te krijgen van de vogelstudie en vogelbescherming in Letland.

De interesse voor vogels in Letland dateert al uit de 18de eeuw. In de tweede helft van de 19de eeuw verschijnen overzichten van vogelkundige onderzoeken (expedities). Eind 19de eeuw komen populair-wetenschappelijke boeken over zang- en stootvogels op de markt, evenals een vogelgids. Vanaf het begin van deze eeuw (1909-1914) nemen natuurvorsers uit Riga belangrijke initiatieven betreffende de vogelstudie op de eilanden die vóór de Golf van Riga zijn gelegen. In 1925 wordt namens de Letlandse Universiteit van Riga een vogelkundig centrum gesticht, dat zich gaat bezighouden met het ringen van vogels en het verzamelen van avifaunistische gegevens. Vanuit het Natuurkundig Museum ontwikkelt zich het Riga's Natuurvorsers Gezelschap, dat eveneens vogelkundige

activiteiten gaat ontplooiën. Zo verschijnen na verloop van tijd bijdragen over vogels van meren en van hoogvenen én over de vogels van Letland in het algemeen. Niet alleen in de Letse taal, maar ook in het Duits.

Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelt zich in Letland onder supervisie van de Academie van Wetenschappen van de Letlandse Socialistische Volksrepubliek het experimenteel ornithologisch onderzoek in meer oecologische richting. Daarnaast avifaunistische werkzaamheden. Dit wordt uitgevoerd door beroepsornithologen van de Werkplaats voor Ornithologie van het Biologisch Instituut, maar ook van de Academie voor Landbouwwetenschappen, het Zoölogisch Museum van de Staatsuniversiteit en het Staatsmuseum voor Natuurkunde.

De Werkplaats voor Ornithologie is de grootste organisatie in Letland op dit gebied en dit onderzoekt tot 1956 de oecologie van holenbroeders (eenden en spechten). In dat jaar wordt in het kader van de onderzoeken naar de mogelijkheden van ruimtevaart in de Sovjet-Unie een grote reorganisatie doorgevoerd met betrekking tot het natuurwetenschappelijk potentieel. De Werkplaats voor Ornithologie speelt daar heel handig op in en dient een programma in ter bestudering van de vogeltrek. Trekvogels maken immers ook gebruik van de ruimte! Prompt komt daar geld voor beschikbaar, maar de faciliteiten die nodig

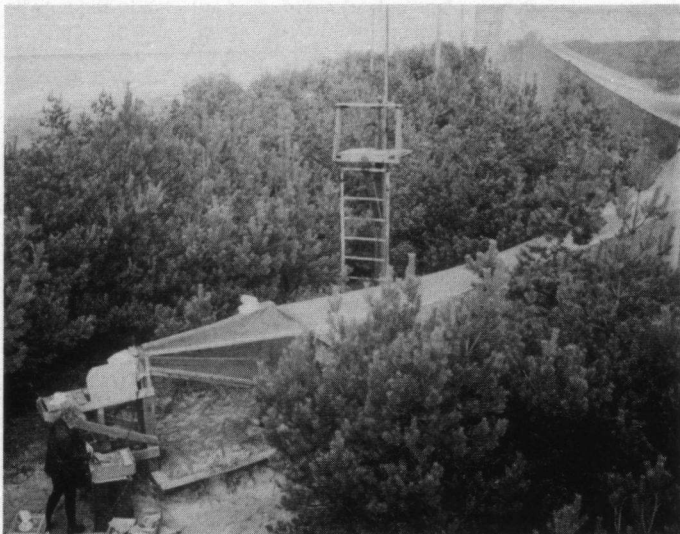

Foto 1. Aan het einde van de reusachtige Invlegkool worden de kleine zangertjes opgevangen in een lade.
Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

Foto 2. Met de reusachtige In-vliegkooi kunnen op één nacht wel duizend Ransuilen worden gevangen.
Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

zijn om onderzoek te kunnen doen, dienen de wetenschappers zelf gestalte te geven. Een bepaling die in het communistisch systeem algemeen was. Met enthousiasme en inventiviteit wordt voortvarend aangepakt en een aantal onderzoekscentra wordt gebouwd op plaatsen die voor omvangrijk en langdurig onderzoek van belang zijn.

Voor het onderzoek aan de 'zichtbare' vogeltrek wordt in 1960 in de uiterste zuidwesthoek van Letland aan de Oostzee in Pape een vogeltrekstation gebouwd met een honderd meter lange trechtervormige vangkooi. De invliegopening daarvan is maar liefst dertig meter breed en twaalf meter hoog! Grote aantallen trekvogels, voornamelijk zangvogels, kunnen hierdoor in betrekkelijk korte tijd worden gevangen (foto 1).

In zestig jaar tijd (1925-1985) zijn in Letland door slechts 110 ringers ruim één miljoen vogels gevangen en geringd. Van 1925-1960 waren het er 206.561 en van 1961-1985 790.554, onderverdeeld in 244 soorten. Het grote verschil na 1960 houdt natuurlijk verband met de reusachtige invliegkooi, maar ook met het planmatig onderzoek op lange termijn (zie verder tabel 1).

67.364	eendachtigen
409	Bruine Kiekendieven
1.598	Sperwers
11.562	Meerkoeten
1.386	Tureluurs
113.865	Kokmeeuwen
2.050	Ransuilen
12.529	Oeverzwaluwen
24.365	Roodborstjes
56.080	Goudhaantjes
24.231	Bonte Vliegenvangers
18.916	Staartmezen
168.254	Koolmezen
23.205	Pimpelmezen
43.745	Vinken
24.321	Spreeuwen

Tabel 1. Vangsttotalen van enkele geringde vogelsoorten over de periode 1961-1985.

Het totaal aantal terugmeldingen van zo veel geringde vogels is 17.661 (1,7%). De meeste terug-

meldingen komen uit Frankrijk, voornamelijk door de jacht op watervogels (Tafeleenden 1.925 en Kuifeenden 1.851).

Ter bestudering van de vogelstand worden systematisch verkregen vangstaantallen ook wel gebruikt als parameter voor populatieschommelingen. Zo was er in de eerste helft van de jaren zeventig een dalende trend onder de merel- de koperwiek- en de zanglijstervangsten. Daarentegen komt het voor dat er sprake is van uitstoot van invasievogels. Overproductie of voedselgebrek kunnen daar de oorzaak van zijn. In Pape neemt men deel aan het Scandinavisch programma ter bestudering van invasievogelsoorten, zoals: Ransuil, Notenkraker, Zwarte Mees, Grote Bonte Specht en Goudhaantje (foto 2).

Een voorbeeld uit de praktijk. Het Goudhaantje is een superlichtgewicht trekvogeltje dat gemiddeld slechts vijf gram weegt. Door twintig jaar lang (1967-1986) tijdens de najaarstrek deze kleine gevleugelde veerballetjes met mistnetten, maar vooral met de reusachtige vangkooi te vangen (102.896 stuks waarvan 53,1% reeds eerder was geringd), kwam men te weten dat de doortrek van Goudhaantjes ruim één maand duurt in Pape. Er zijn jaren dat er maar weinig doortrekken. Bijvoorbeeld in 1979 slechts 921, maar in 1983 daarentegen trokken maar liefst 20.925 Goudhaantjes door. Van de Goudhaantjes die in Pape zijn geringd, overwintert één deel op het Europese continent langs de Noordzee (richting westzuidwest) en een ander deel in Zuid-Europa (richting zuidzuidwest). Vermoedelijk trekken daar twee verschillende subpopulaties door.

Niet alleen de 'zichtbare' vogeltrek fascineert vele mensen. Ook hoe een trekvogel zijn vliegrichting bepaalt, hoe hij navigeert tijdens de vlucht en of bij de oriëntatie, de stand van de zon, de sterren of het aardmagnetisme een rol speelt. Een speciaal onderzoeksteam heeft in 1966 in de beboste heuvels bij Rauda een onderzoekscentrum ingericht voor het doen van experimenten met trekvogels om te proberen inzicht te krijgen in zulk soort vraagstukken. Daar heeft men onder meer de beschikking over een hal met een koepelvormig plafond (foto 3), waartegen men, als het buiten donker is, een kunstma-

Foto 3. Binnen in dit gebouw werden 's nachts experimenten gedaan met trekvogels onder een kunstmatige sterrenhemel. Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

tig roterende sterrenhemel kan projecteren met behulp van een planetarium. De stand van deze sterrenhemel, evenals de invloed van de magnetische veldrichting is onafhankelijk van elkaar te variëren (foto 4).

Om te kunnen experimenteren met een trekvogel maakt de onderzoeker gebruik van het onrustig gedrag dat zo'n vogel vertoont in het trekseizoen. Deze trekronst uit zich bij een gekooide trekvogel door heen en weer gaande bewegingen (hippen of lopen) naar en van het zelfde punt. Dit wordt de voorkeurstrekrichting genoemd en kan bij voorbeeld zuidwest zijn. Door het variëren van de milieu-omstandigheden probeert men een idee te krijgen welke factoren invloed hebben op de keuze van de voorkeurstrekrichting. In dit kader zijn oriëntatieproeven gedaan met Ooievaars, Grote Karekieten, Tuinfluiters, Zwartkoppen, Bonte Vliegenvangers, Roodborstjes en Zanglijsters. Ook met jonge vogels die onder afwijkende milieu-omstandigheden waren grootgebracht, zoals: afgezonderd van het daglicht of de sterrenhemel en verschuiving van het dag- en nachtritme.

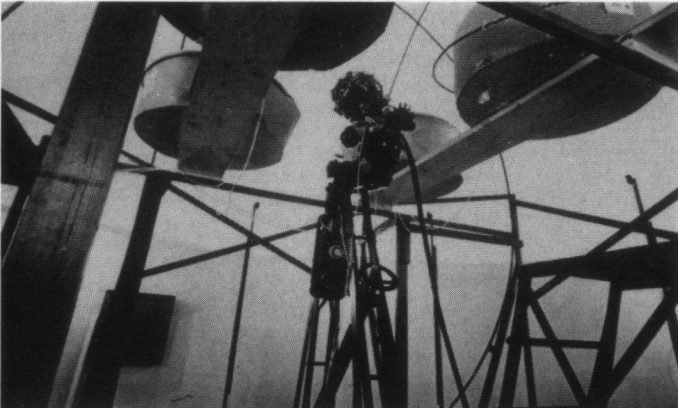

Foto 4. Het interieur van het gebouw met koepel overdag, met de opstelling van het planetarium (projectietoestel) en de cilindervormige kooien waarin de proefvogels vertoeften tijdens het nachtelijk experiment. Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

In verband met het vliegen in een van te voren vastgestelde richting, waarbij de trekvogel zich zou oriënteren op de stand van de zon, is een interessant experiment gedaan met Ooievaars. Op 12 juli 1983 werden 33 jonge Ooievaars uit het nest genomen om verder op te groeien in gevangenschap in de open lucht. Eén maand nadat de in het wild levende Letse Ooievaars waren vertrokken, zijn de opvallend gemerkte jonge Ooievaars in groepjes van twee tot drie vogels in de periode 27-29 september losgelaten. Ze waren op grote afstand herkenbaar.

De analyse van de zichtwaarnemingen en de terugmeldingen binnen vijftig kilometer neigde naar zuid, maar de terugmeldingen boven de honderd kilometer hield een aanzienlijke richtingsverandering in ten opzichte van de in Letland in het wild opgegroeide geringde jonge Ooievaars. In plaats van zuid oriënteerden de verlate jonge Ooievaars zich nu meer in zuidwestelijke richting. De oorzaak hiervan zou het verschil van één maand tijd kunnen zijn, waardoor de stand van de zon tijdens zonsopgang ongeveer 20° met de klok mee verschilde met die in de periode waarin de wilde Ooievaars vertrokken.

Het was treurig te moeten constateren, dat de experimenten met trekvogels in het onderzoekscentrum bij Rauda zijn stopgezet. Enerzijds door het wegvallen van de leidinggevende persoon, anderzijds door het ontbreken van de nodige financiën. Het hoofd van de Werkplaats voor Ornithologie wil het onderzoek voortzetten zodra geld beschikbaar komt, maar dan wel met het accent op de invloed van het aardmagnetisme op de oriëntatie. Hij zoekt een geëngageerde inventieve wetenschapper met gouden handen die dit onderzoek in de omgeving van Rauda zou kunnen verwezenlijken.

Op en aan het Enguremeer is een ornithologisch station gebouwd voor de bestudering van watervogels (foto 5). Dit 35 km² grote zoetwatermeer met verschillende eilanden en uitgestrekte rietmoerassen (1500 ha), leent zich daar uitstekend voor. In 1948 is een begin gemaakt met inventarisaties die tien jaar later hebben geleid tot een langlopend populatie-oecologisch onderzoek aan wegtrekkende eendesoorten, Meerkoeten en Kokmeeuwen.

Een onderdeel van dit onderzoek is het zo veel als mogelijk ringen van watervogels. De eerste paar jaren moesten verschillende specifieke vangstmethoden worden ontwikkeld voor het kunnen vangen van broedende watervogels en ééndagskuijken op het nest (foto's 6 en 7). Vanaf 1960 worden systematisch nesten gelokaliseerd, geteld en nauwkeurig gekarteerd.

Over een periode van 27 jaren (1961-1987) zijn daar 14.850 eendenesten gelokaliseerd, 8.450 wijfjeseenden en 56.700 ééndagskuijken op het nest gevangen en geringd. Van de ééndagskuijken werden de volgende jaren 1.110 wijfjeseenden broedend teruggevangen en 4.430 teruggemeld. Van bijvoorbeeld de geringde kuif- en tafeleendwijfjes, waarvan de leeftijd bekend was, onderzocht men de lichamelijke conditie, de grootte van het legsel en het volume van de eieren, evenals het aantal en het lichaamsgewicht van de ééndagskuijken.

Op die manier kwam aan het licht dat éénjarige wijfjeseenden later nestelen dan ouderejaars wijfjeseenden en dat de legselgrootte, het evolome en het lichaamsgewicht van de ééndagskuijken lager zijn bij éénjarig wijfjes. Naar gelang het broedseizoen vordert, vermindert de legselgrootte. Nakomelingen van éénjarige wijfjeseenden hebben een lagere overlevingskans dan die van ouderejaars. De laagste sterftkans bij kuijken is vastgesteld onder de nakomelingen van twee jaar oude wijfjeseenden, die dikwijls vroeg nestelen. Vanaf het derde levensjaar vermindert het effectief reproduceren. Door concurrentie, vooral bij hoge dichtheden, ontstaat een stresssituatie, waardoor vatbaarheid voor ongunstige milieucondities toeneemt. Hierdoor wordt de broedtijd verlengd en het aantal jongen dat overleeft minder.

Door dit langlopend populatie-oecologisch onderzoek is ongeveer 900 ha van het Enguremeer permanent beschermd, zodat de jacht en de visserij daar niet mogen worden uitgeoefend. Gedurende het broedseizoen (april-juli) is ruim de helft van het Enguremeer beschermd gebied. Men hoopt het gehele Enguremeer onder te kunnen brengen in een Nationaal Park. Van al deze activiteiten en studies hebben wij moeilijk kennis

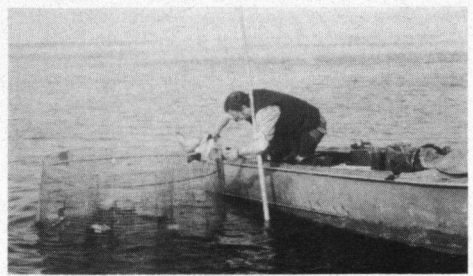

Foto 6. Met verschillende vangstmethoden kunnen (broedende) watervogels en ééndagskuijken op het nest worden gevangen.

Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

kunnen nemen, omdat in het Russisch en in het Lets is gepubliceerd. In de jaren tachtig is daar verandering in gekomen door publikaties in het Engels (Zie literatuurlijst).

Foto 7. Met verschillende vangstmethoden kunnen (broedende) watervogels en ééndagskuijken op het nest worden gevangen.

Foto: Werkplaats voor Ornithologie.

Naast onderzoek participeert de Werkplaats voor Ornithologie in een aantal Ail-Union- en internationale projecten, onder andere tot het behoud van de Kraanvogel en de Zeearend als broedvogel in Letland. Ook neemt men deel aan

Foto 5.
De drijvende basis van het ornithologisch station Engure, waarin onderzoekers gehulveest kunnen worden.
Foto: G.H.J. de Kroon.

internationale tellingen van Ooievaars en overwinterende watervogels in de Golf van Riga en aan het Euring's Acroproject (Rietzanger en Kleine Karekiet). Publikaties als het Red Data Book en de Broedvogelatlas van Letland, met Engelse samenvatting per soort, konden worden gerealiseerd.

Momenteel heeft de Werkplaats voor Ornithologie te kampen met forse bezuinigingen. Daarentegen is het particulier initiatief een feit en er is nu een Letse Ornithologische Vereniging opgericht, met een vliegende Witte Kwikstaart als logo.

Tijdens excursies in natuurgebieden is het opgevallen, dat het niet alleen uitgestrekte gebieden zijn (méér dan 19.000 ha hoogveen in Teiču en 5.000 ha in Kemeri), maar tevens, dat het nog puur natuur is. En dat het ecosysteem van deze natuurgebieden nog niet is verstoord door veler-

lei behoeften van mensen. Toch is milieuverontreiniging ook in Letland plaatselijk een groot probleem. Zo zijn de stranden aan de Golf van Riga sterk vervuild door rioolwater, vooral in de badplaats Jurmala. De luchtvervuiling in Riga zou twintig keer boven de toegestane norm zijn. Chemisch en farmaceutisch giftig afval in vaten wordt in een dode rivierarm gedumpt in de buurt van Olaine. Tevens voert men nucleair afval in uit landen van de voormalige Sovjet-Unie en West-Europa! Het ruimtebeslag is in dit land echter véél minder dan in ons land, want de bevolking telt nog geen drie miljoen zielen op een oppervlakte twee keer Nederland. De welstand is vrij laag.

Het instandhouden van de natuurlijke landschappen behoort tot de wensen van de Letse ornithologen. Desgevraagd kunnen wij hen steunen met adviezen en giften.

■ G.H.J. de Kroon, Havendijk 56, 4201 XB Gorinchem.

Baumanis, J. (1990): Long-term Dynamics of some Selected Species of Land Birds during Autumn Migration in Pape. *Baltic Birds* 5 (1): 28-30. Riga.

Baumanis, J. & A. Reinbergs (1990): Autumn Migration of the Goldcrest in Pape, Latvia. *Baltic Birds* 5 (1): 31-34. Riga.

Blums, P. (1973): The Coot in Latvia. Riga. Een monografie met Engelstalige samenvatting.

Blums, P., J. Baumanis & P. Leja (1990): Natal and Breeding Philopatry of Migratory Diving Duck Males in Latvia. *Baltic Birds* 5 (1): 58-64. Riga.

Katz, Y., V. Liepa & J. Viksne (1986): Orientation Research in the Latvian SSR in 1982-1985. *Acta XIX Con. Int. Orn.*, deel 2: 1919-1931. Ottawa.

Katz, Y. (1990): Shifts in Bird Orientation during Actual Migration and under Experimental Conditions. *Baltic Birds* 5 (1): 193-198. Riga.

Liepa, V. (1990): Rotational Information - isn't its Role in Compass Orientation of Birds Underestimated? *Baltic Birds* 5 (1): 258-265. Riga.

Mihelsons, H., A. Mednis & P. Blums (1985): Regulatory Mechanisms of Numbers in Breeding Population of Migratory Ducks. *Acta XVIII Con. Int. Orn.*, deel 2: 797-803. Moskou.

Priedniks, J., M. & A. Strazds & A. Petrins (1989): Latvian Breeding Bird Atlas 1980-1984. Riga.

Viksne, J. (1983): Birds of Latvia, territorial, distribution and numer. Riga.

Viksne, J. & M. Jaunus (1980): Breeding success of the Blackheaded Gull, *Larus ridibundus*, in relation to the nesting time. *Ornis Fennica* 57: 1-10.

Viksne, J. & M. Jaunus (1990): What is Important for the Survival of the Blackheaded Gull Chicks? *Baltic Birds* 5 (2): 220-230. Riga.

Vilks, E., Y. Katz & V. Liepa (1985): The Role of Artificial Light Sources for the Visual Orientation of European Robins. *Acta XVIII Con. Int. Orn.*, deel 1: 300-303. Moskou.

Adres in Letland: J. Baumanis, Y. Katz, J. Kazubiernis, P. Plums & J. Viksne, Laboratory of Ornithology, Institute of Biology, Latvian Academy of Sciences, Miera Uliča 3, 229021 Salapils, Latvia (Letland). Hier is ook de Lavijas Ornithologijas Biedriba gevestigd.

Milieu Educatie Centrum Midden-Brabant

Bij het Noordbrabants Natuurmuseum te Tilburg (Sporlaan 434) is op 3 juli 1993 het Milieu Educatie Centrum Midden-Brabant geopend. Dit eerste regionale natuur- en milieucentrum is tot stand gekomen op initiatief van het Samenwerkingsverband Midden-Brabant en de gemeente Tilburg. Het centrum biedt advies en ondersteuning aan een ieder die vragen heeft over natuur of milieu: van de burger die wil weten welk afwasmiddel het beste kan worden gebruikt tot de directeur die advies wil over milieuzorg op school of de docent die lesmateriaal zoekt over bedreigde diersoorten.

Nadere informatie verkrijgbaar bij het Hoofd Milieu Educatie Centrum Midden-Brabant, Dorothé Arts, 013 - 353 935.

Symposium 'De toekomst van de natuur'

Op 20 en 21 oktober 1993 vindt in het congrescentrum 'De Blijde Werelt' te Lunteren een congres plaats waarbij de vraag wordt gesteld 'Hoe zal de Nederlandse natuur er anno 2025 uitzien?'

Uiteindelijk moet het symposium leiden tot het beantwoorden van vragen als 'Wat moeten wij nog meer weten?', 'Welke aanpak is gewenst?' en 'Hoe kan die worden georganiseerd en afgestemd?'

De kosten van het symposium bedragen circa f 230,- (exclusief overnachting).

■ Nadere informatie verkrijgbaar bij Bert Jansen, 08370 - 95 425.